

Káich Katalin

: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
: sombor33@yahoo.com

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI KUTATÁSAINKRÓL: EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK

Cultural History: Results and Tasks

A dolgozat első részében a szerző számba veszi az 1968 és 2010 közötti időszakban végzett művelődéstörténeti kutatások jelentős állomásait, különös tekintettel azokra a megjelent munkákra, melyek a komplex kutatási módszerek alkalmazásának szellemében készültek, lévén hogy egy összetett, összefüggéseken alapuló tudományágról van szó. A dolgozat második része a jövő feladatairól szól, elsősorban azokról a kutatási területekről, melyeknek feldolgozása elengedhetetlen a vajdasági magyarság önazonosság-tudatának a további alakításában és megerősítésében.

Kulcsszavak: művelődéstörténet, Hungarológiai Intézet, komplex kutatási módszerek

A művelődéstörténeti kutatások nem tartoztak az 1945 utáni időszakban – tehát a második világháború befejezését követően – azok közé a tudományterületek közé, melyekre a korszak szocializmust létrehozni szándékozó ideológusainak figyelme hatványozottan ráirányult volna. Az új, szocialista világot építők szempontjából – mely a meglévő társadalom tudatátformálását tűzte ki legfőbb feladatául – a művelődéstörténet semmilyen lehetőséget nem kínált, amivel ezt az átnevelési folyamatot felgyorsíthatta volna, hiszen a dolgozó nép – lett legyen az munkás vagy paraszt – egyenjogúságára és egyenrangúságára alapuló újnak és igazságosnak meghirdetett közösségi viszonyok megteremtése szempontjából szükségszerű volt az a fajta múlttagadás, mely a polgárság, az egykor volt nemesi és arisztokrata világ értékteremtő mivoltát igyekezett kiebrudalni a köztudatból.

Ha az ötvenes évek szövegeit olvassuk (újságcikkek vagy komolyabb igénynyel készült szakdolgozatok), mindenütt az átkos kapitalista rendszer – időnként a feudális államforma –, népnymorító, népbutító és embernyúzó voltának ostorozásával találkozunk, hiszen ez is része volt annak a propagandának, mely az átnevelés szándékát kísérte.

Számtalan esetben megtörténik ezekben az írásokban a tőkés társadalom fonákosságainak kipellengérezése akkor is, amikor egy-egy szóban forgó térségről

ugyan sok mindent el lehetne mondani, de az semmiképpen sem felel meg a történelmi valóságnak, hogy klasszikus értelemben vett burzsoáziája lett volna.

A művelődéstörténet tehát az agyonhallgatott kategóriák közé került, mert azt mégsem lehetett volna elhallgatni, hogy az anyagi és szellemi javak többségének a megléte éppen azoknak a társadalmi rétegeknek, osztályoknak az érdeme, melyeknek demonizálására minden megengedett, illetve meg nem engedett eszközt is felhasználtak a kor ideológusai.

Ilyen körülmények között csak elismeréssel lehet szólni az 1968-ban létrehozott Hungarológiai Intézetnek arról az elhatározásáról, miszerint a kutatási programok közé a művelődéstörténetet is felveszi/felvette 1971 decemberében, amikor is megtartották a hónap közepén azt a tudományos értekezletet, melyet teljes egészében ennek a szakterületnek szenteltek. A tanácskozáson elhangzott előadások szövegeit a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek 10. száma tette közzé.

A bevezető előadást Szeli István intézeti igazgató tartotta. Mindenekelőtt megindokolta a kultúrtörténetnek mint tudományágnak szükségszerű kutatási programba való iktatását, nem mint „afféle »független változó/é/t«, mely a gazdasági, anyagi világtól elszakított létezőként vizsgálja a jelenségeket, hanem azért, hogy szellemi életünket, amelynek feltárására és megismerésére éppen ez az intézet hivatott, a maga viszonylagos teljességében próbálja megközelíteni, feltárni és a köztudatban is meggyökereztetni. Erre fokozottan szükségünk van, hiszen Bácskával, Bánáttal kapcsolatban ma is kísért a közvéleményben a »kulturális Szahara« Kosztolányi–Szenteleky által kialakított képe” (SZELI 1972: 3).

Szeli István foglalkozott a művelődéstörténetnek mint szakterületnek a meghatározásával is. Hivatkozott a pozitívista történetiszemlélet által képviselt nézetekre, a Magyar Történelmi Társulat által realizált két világháború közötti magyar művelődéstörténeti kutatásokra meg az eredményekre, melyek „az anyagi természetű civilizációval szemben a szellemi lényegét és a szingularitást hangsúlyoz”-ták (SZELI 1972: 4) a közösség életformájával azonosítva azt, minek eredményeként egy-egy társadalom kultúrája az életformák kultúrájaként, illetve az osztályok kultúrájaként fogalmazódott meg. Ilyen értelemben nem véletlen, hogy a szocializmusban kiadott *Új Magyar Lexikon* Művelődéstörténet címszava „a művelődéstörténet tárgyát az emberiség története folyamán létrehozott anyagi és szellemi javak történetével azonosítja”, miközben „teljesen kikapcsolja és mellőzi a »nemzeti különösség« elemét a művelődés fogalmából” (SZELI 1972: 4). Mindez pedig beletartozott abba az elnemzettelenítési folyamatba is, amely az internacionalista, azaz a nemzetközi munkásosztály osztályharcának aspektusából igyekezett megfogalmazni mindazokat a tudatátformálást sürgető tennivalókat, amelyeknek végső célja a szocialista társadalom teljes értékű kiépítése volt. A kollektívizmus fogságába kényszerített társadalomból

az egyediségnek még az írmagját is ki kellett irtani. Ezért azután nem véletlenül hangsúlyozza a bevezető előadás mintegy záradékként azt, hogy „művelődéstörténetünk feltárására irányuló tevékenységünket nem a passzívan védekező és védősáncait kereső, másfelől pedig nem is a mások veszélyeztetését célzó kulturális expanzió szándékával határozzuk meg, hanem a tényeket tisztelő objektivitás”-ra fogunk törekedni (SZELI 1972: 7).

Dicséretére legyen mondva az akkori kor politikai beállítottságának, az ország liberalizmus felé való eltolódásának köszönhetően az aktuális hatalom nem gördített akadályokat az intézetben folyó tudományos kutatások elé, mint tette azt 1952-ben, amikor a vajdasági magyar kultúra értékeinek palicsi felvontatása egyszeri alkalommá zsugorodott. A vajdasági magyar művelődéstörténet nemzeti sajátosságainak kikutatása immár nem tartozott a tiltott kutatások kategóriájába.

Számomra Szeli István előadása azért jelentős és aktuális még ma is, mert egyértelműen kimondja, hogy a művelődéstörténet kutatásában *a komplex kutatás modern módszereit* kell alkalmazni, azaz a vizsgált jelenségeket „széles fronton, egyidejűleg több oldalról” kell megközelíteni, mert ellenkező esetben tudományos igényeket legkevesbé sem kielégítő, „holt művelődéstörténeti anyag” begyűjtésévé és leltározásává degradálódik az eredetileg tudományos kutatásként megtervezett és kivitelezett tevékenység.

Nem véletlenül hangsúlyozom ennek a követelménynek a lényegbevágó, lényegmeghatározó és mértékadó fontosságát, hiszen még 2012-ben is számos olyan művelődéstörténetinek nevezett munka jelenik meg, amely nem egyéb mint tértől és időtől függetlenített számbavétele egy-egy kulturális jelenségnek, területnek, mintha a helyi művelődés megnyilvánulási formái nem lennének részei – esetünkben – az egyetemes magyar, a kelet-közép-európai meg az egyetemes európai kultúrfolyamatoknak. S akkor még nem említettük azt a sajátosság aspektust, mely a térségünkben együtt élő népek kulturális összefonódásának elemeit kell hogy figyelembe vegye.

Az 1971-es szaktanácskozás második jelentős, lényegmeghatározó és irányító mutató előadását Bori Imre tartotta. Mindenekelőtt az intézetben majdan végzendő művelődéstörténeti kutatások tárgyát igyekezett minél célirányosabban megfogalmazni. Szerinte „a művelődéstörténet ez alkalommal a jugoszláviai magyarság »anyagi és szellemi eredményei« történeteként” értelmezendő, mely érinti a társadalomtörténet, a politikai történelem tényeit, változásainak szakaszait, de pl. a gazdaságtörténetet is, és kutatja „az élet (egyén és társadalom) teljes képe megrajzolásának lehetőségét egy-egy konkrét történelmi periódus keretei között” (BORI 1972: 9).

Külön kiemeli Bori Imre annak fontosságát, hogy a jugoszláviai magyarság művelődéstörténetének kutatása folyamán figyelembe kell venni mind a spe-

cifikus problémaköröket és sajátosságokat, mind pedig az egyetemes magyar kultúrához való kapcsolatokat, összefüggéseket, érintkezési pontokat, s számba kell venni azokat a művelődéstörténeti megnyilvánulásokat is, amelyek az egyetemes magyar művelődéstörténetben „esetleg nem játszanak nagyobb szerepet vagy fel sem merülnek” (BORI 1972: 9).

Megkülönböztetett figyelmet szentel a szerző a periodizációnak. Egyfelől megállapítja, hogy „[a] jugoszláviai magyar művelődéstörténeti kutatások felölelik a jugoszláviai magyarság 1918 utáni anyagi és szellemi történetének teljes körét, s mindazt, amit természetes módon szellemi és anyagi műveltsége hagyományainak tekint e területen való megjelenésétől 1918-ig” (BORI 1972: 10). Másfelől nyolc lehetséges, szerves egységet képező szakaszt tételez fel a jugoszláviai magyar művelődéstörténet kutatásának, mely a honfoglalástól veszi kezdetét. Részletesen kitér mindazokra a témakörökre is, melyek – addigi ismeretei szerint – majdan kutatások tárgyát képezhetik.

A Hungarológiai Intézet megalakulása nagy lendületet adott az irodalom, a nyelvészet, az összehasonlító irodalom, a kontrasztív nyelvészet, a folklór és a művelődéstörténet tervszerű kutatásának. Számos külmunkatárs is bekapcsolódott az intézeti tevékenységbe. Elsősorban a Magyar Tanszék tanárai, tanársegédei járultak hozzá ahhoz, hogy egy folyamatban is tetten érhető tudományos búvárkodás, munkálkodás bontakozzék ki. A tudósnevelés felelősségteljes munkája is elsősorban a tanszékre hárult. Az évnegyedes tudományos közlemények megjelentettek minden olyan tanulmányt, szakdolgozatot, számtalan esetben az anyagközlést is felvállalva, mely a felsorolt projektumok keretein belül készült el, de a szaktanácskozások is hozzájárultak ahhoz, hogy a különböző kutatások részeredményei napvilágot láthassanak. Az elkészített monográfiák megjelentése is lehetővé vált. Az intézeti tevékenység pénzelése a tartományi adminisztráció hatáskörébe tartozott.

Bánát vonatkozásában mindenekelőtt Lőrincz Péter munkálkodását kell kiemelni. Az általa feldolgozott témák tudományos megalapozottságához nem férhet kétség még akkor sem, ha ideológiai szempontból ma már másképpen látjuk az egyes általa prezentált művelődéstörténeti jelenség, folyamat mibenlétét. A forrásanyag-feltáró munka, amely minden tudományos tevékenység alapját kell hogy képezze, lehetőségessé vált az intézeti keretek között, sőt követelmény volt, s ezt különösen fontos kiemelni, hiszen a kultúrtörténeti témák anyagát az idők folyamán kiváltképp a levéltári fondok őrizték meg az utókor számára, s feltárásuk elsődleges feladatot képez a fehér foltok felszámolása érdekében.

Az intézet megszüntetése csak ideig-óráig állította meg a művelődéstörténeti kutatásokat, lévén hogy azok, mindenekelőtt mint helytörténeti kutatások, az elmúlt tizenöt évben újra kibontakoztak. Az eddig megjelentetett kötetek minőség tekintetében igen tarka képet mutatnak. Sokak gyengéje a fel nem tűn-

tetett forrás, lévén hogy nem posztmodern írásműről van szó, hanem a cél a hitelességre törekvő prezentálás. Vannak nagyon értékes művelődéstörténeti anyagot tartalmazó kiadványok, melyek azonban nem a tudományos alapon történő feldolgozás kritériumai szerint készültek. Legfőképpen ismeretterjesztő, publicisztikai indíttatásúak – Kalapis Zoltán legtöbb kötete ilyen jellegű –, a forrásmegjelöléssel adósak maradnak, nem tartják szükségesnek, ebből pedig az következik, hogy a rájuk való hivatkozás kérdéssé válik minden olyan újabb feldolgozáskor, amikor a tudományosság igényeinek tiszteletben tartása jelenik meg követelményként.

A másik nagy szépséghibája a publikált művelődéstörténeti munkák többségének a komplex kutatási módszerek alkalmazásának a hiánya. Mintha egy-egy iskolatörténet vagy más intézménytörténet nem az egyetemes magyar, kelet-közép-európai, illetve európai folyamatok részeként alakult volna ki a helyi viszonyok közepette, hanem csak helyi kuriózum lenne. Az ilyen munkák legtöbbje tértől, időtől, körülményektől függetlenül az események felsorolásának szintjén, számba vett leltári anyagként jelenik meg. A vonatkozó társadalom-, gazdaság- vagy szellemtörténeti, geopolitikai, szociológiai stb. vizsgálatok eredményeinek figyelembevétele nélkül, csupán a művelődéstörténeti adatoknak a kronológiai egymás mellé rendezése tulajdonképpen egy-egy vizsgált téma egészének s az összefüggéseknek a láttatásával marad adós, a szakterület szempontjából pedig a tudományos feldolgozás lehetőségét sikkasztja el.

Az elmondottakból egyenesen következik az, hogy igenis szükség van a vajdasági magyar tudományosságnak arra – különösen a társadalom-, a humán tudományok viszonylatában –, hogy intézményesített keretek között folytassa azt a sikeresen megkezdett, de időközben megrekedt tervszerű tudományos igényeknek megfelelő tevékenységet, mely egyfelől felvállalná a múltfeltárással kapcsolatos igen időigényes, és a mai világban cseppet sem vonzó tudományos bűvárkodást, hogy minél pontosabb válaszokat adhassunk a jelen kihívásaira a továbblépés körülményeinek optimális kihasználása révén, másfelől a jelen folyamatokra való hatványozott odafigyelés is szükséges ahhoz, hogy a vajdasági magyarság kultúrájának megőrzése és jelenlegi állapotának további gyarapítása akár az önazonosság-tudat megőrzése szempontjából is, szilárd alapokra helyeződjék.

Feltehetően a térségünkre vonatkozó „kulturális Szahara” képzet valamilyen módosult időközben, éppen az egykori Hungarológiai Intézetben kifejtett tudományos tevékenységnek köszönhetően, de könnyen újra visszarendeződhet a dolog, amennyiben az elkövetkezőkben nem fordítunk kellő figyelmet éppen a művelődéstörténeti témák feldolgozására. Mert az mégis tény, hogy a Vajdaságnak ma három magyar felnőtt és egy gyermekszínháza van, de ehhez párosul az a tény is, hogy a színjátszásnak vidékünkön – ha az iskolai színjátszást is figyelembe vesszük – idestova 250 éves múltja van. Az is tény, hogy a vajda-

sági magyarok 2006-ban annak örülhettek, hogy Szabadkán megnyitotta kapuit az Újvidéki Tudományegyetem keretein belül az első önálló magyar tannyelvű fakultás, de ez sem a jóindulat vagy a véletlen műve. Azaz tudni kell, hogy a tanítóképzésnek ebben a szecessziós épületeiről ismert városban több mint 230 éves múltja van, a folyamatos oktatás pedig 1871-ben kezdődött. A hagyományok erejét tehát nem szabad alábecsülni, tudatosan rájuk kell építkezni. S azt is tudni kell, hogy a helytörténeti kutatások ebben a térségben majdnem egy időben kezdődtek a Magyar Történelmi Társulat megalakulásával, s a millennium évében Bács-Bodrog vármegye közönsége adta ki azt a kétkötetes egyetemes monográfiát, melyet Dudás Gyula szerkesztett. Sajtótörténetünk is igen komplex kutatási feladat. Ahhoz, hogy az itt élő magyarság megélt mindennapjainak minél teljesebb értékű megismerése lehetségessé váljék akár a régmúlt, akár a közelmúlt viszonylatában, elengedhetetlen ennek a legkevésbé kikutatott területnek a felderítése. Sziszüphoszi, időigényes munkáról van szó, de az eredmény a múltból táplálkozó önismeret bástyáit erősítheti.

E néhány példával csak illusztrálni szerettem volna azt, hogy a múlt és a jelen történései milyen szoros kapcsolatban vannak egymással, s hogy a sikeres, tartalomgazdag jövőépítés e kettő alapos ismeretének függvényében lehet csak eredményes nemzetmegőrző mivoltában.

A tényfeltáró munkát ki kell egészíteni a komplex kutatás módszereinek alkalmazásával, ha valóban tudományos alapokra kívánjuk helyezni a művelődéstörténeti kutatásokat. Tudom, hogy ez az adjuramistenderögtön világ nem kedvez az időigényes búvárkodásnak, de a maradandó, időtálló szellemi termékek csak úgy jöhetnek létre ebben az eltömegesedett, eldologiasodott világban is, ha nem mondunk le az értékek feltárásának, megőrzésének, mindennapjainkba való beépítésének cseppet sem látványos és vonzó, inkább szorgalmat, kitartást igénylő számbavételéről, s főleg az egység részeként való szemléltetéséről.

IRODALOM

- BORI Imre 1972. Művelődéstörténeti kutatásaink lehetőségeiről és feladatairól. In: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. IV. évf. 1972. március, 9–27.
- KÁICH Katalin 2007. Művelődéstörténet: eredmények és a XXI. századi kihívások. In: *Délvidék/Vajdaság társadalomtudományi tanulmányok*. Zenta, 28–40.
- SZELI István 1972. Bevezetés. In: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. IV. évf. 1972. március, 3–7.

Cultural History: Results and Tasks

In the first part of this study, the author takes into account the results of the researches between 1968 and 2010, mainly focused on the published works written in the manner of the methods of complexity, for cultural history is a composite scientific domain. In the second part of the study, the author talks about the main trends in future researches which are indispensable in the context of the development and confirmation of the self-consciousness of Hungarians in Vojvodina.

Keywords: cultural history, Institute of Hungarian Studies, complex research methods